

Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljine i Čitluka

Blanka MATKOVIĆ

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6. 2. 2023.
UDK 323.22(497.6Čapljina)"1945/1946"
323.22(497.6Čitluk)"1945/1946"
doi:10.5559/pi.18.33.02

Već u prvim mjesecima nakon uspostave komunističke vlasti pojavljuju se oblici organiziranog protukomunističkog otpora, a istovremeno jačaju represalije nad lokalnim stanovništvom, koje je na pojedinim područjima velikim dijelom u hrani, materijalu i informacijama podržavalo protukomunističku gerilu. Posebno je aktivno bilo pogranično područje između Dalmacije i zapadne Hercegovine, gdje su se križarske skupine održale najdulje i gdje su zahvaljujući konfiguraciji terena i homogenu stanovništvu, veoma često prelazile s jednoga područja na drugo. Ovo je znatno otežavalo djelovanje jugoslavenskih vlasti, UDBA-e i KNOJ-a. Pojedine križarske skupine djelovale su na širokom prostoru od Metkovića do Mostara zbog čega je i Narodna milicija iz Metkovića bila prisiljena djelovati s obje strane granice. Posljednja neretvanska skupina križara i »jataka« likvidirana je u rujnu 1946., kada je uhićen njezin vođa Ivan Milas iz Čapljine, a ostali križari i jataci ubijeni su ili osuđeni. Pojedine okolnosti Milasova djelovanja na metkovskom području ostaju obavijene velom tajne, no u ovome će radu naglasak biti na njegovu djelovanju na hercegovačkom terenu u razdoblju od srpnja 1945. do srpnja 1946. U tom razdoblju Milas će uspostaviti niz kontakata sa širokobriješkim križarima, ali i prebilovačkim četnicima te će osnovati vlastitu križarsku skupinu, koja će se uglavnom kretati na području Čapljine i Čitluka.

Cljučne riječi: protukomunistički otpor, Hercegovina, križari, škripari, Ivan Milas

UVOD

Tijekom Drugoga svjetskog rata i u prvim godinama poraća stanovništvo svih hrvatskih krajeva bilo je izloženo različitim oblicima komunističke represije koja je vrhunac dosegla između jeseni 1944. i ljeta 1945. godine. U tom razdoblju masovni zločini događali su se u hrvatskim selima i gradovima koje su zauzeli partizani, a poslije i na križnim putevima od austrijske granice do Makedonije. O razmjerima zločina govori podatak da je u bivšoj

Jugoslaviji stradalo najmanje 200.000 Hrvata, od čega oko 64.000 u Bosni i Hercegovini, i to ponajviše krajem i po završetku Drugoga svjetskog rata.¹ Represija je nastavljena i u dolazećim godinama prema svima onima koji su iz bilo kojega razloga doživljavani kao »narodni neprijatelji«, bilo da su direktno sudjelovali u otporu novoj vlasti ili su rodbinski bili povezani s nestalima, likvidiranim i progonjenima.

Osim iseljeničke literature koja se mahom temeljila na svjedočanstvima preživjelih i čiji autori nisu imali pristup arhivskim dokumentima jugoslavenske provenijencije, spomenuti su događaji desetljećima bili obavijeni tajnom, a njihova znanstvena istraživanja onemogućena. Ovo se također odnosi na djelovanje križarskih skupina i drugih oblika protukomunističkog otpora. Takvi će pokušaji vojnog otpora uglavnom prestati tek šest godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata zarobljavanjem duvanjskoga križara Mirka Kapulice 1950. godine te uhićenjem imotskoga križara i nekadašnjega pripadnika Kapuličine križarske skupine Nedjeljka Piplice 1951. godine. Prema podacima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), nakon završetka rata na prostoru Bosne i Hercegovine zadržalo se oko 16.000 pripadnika poraženih vojnih formacija, uključujući 6.000 ustaša.² Na zasjedanju Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 28. ožujka 1947. Aleksandar Ranković izvijestio je da se u razdoblju od 1. ožujka 1946. do 1. ožujka 1947. predalo 1.179 gerilaca, a ubijeno ih je ili zarobljeno 3.467.³ Na prostoru FNRJ 1. ožujka 1947. nalazilo se još 1.758 gerilaca, od čega 643 u BiH i 337 u Hrvatskoj, no do kraja 1948. taj će broj znatno pasti.⁴ Iz dokumenata Uprave državne bezbednosti (UDBA-e) za NR BiH doznaje se i to da je od 1945. do 1. svibnja 1959. na tom prostoru ubijeno 5.098 gerilaca, među kojima i 1.914 ustaša, a osuđena su 2.452 gerilaca, od kojih 1.228 ustaša te 12.861 pomagač, odnosno »jatak«.⁵ Osim bivših pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS), odbjeglih logoraša i dezertera, pred novim su se vlastima skrivali i oni koji su se odmetnuli iz straha od uhiće-

¹ IVICA LUČIĆ, »Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.«, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2010., str. 632-633. Opširnije o problematici ratnih gubitaka vidjeti: BOGOLJUB KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, Svjetlost, Sarajevo, 1990. VLADIMIR ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb, 1989. KAZIMIR KATALINIĆ, *Argumenti: NDH; BiH, Bleiburg i genocid*, Časopis »Republika Hrvatska«, Buenos Aires — Zagreb, 1993.

² I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 635.

³ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 635.

⁴ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 635.

⁵ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 636.

nja,⁶ a u sjevernim hrvatskim predjelima i pristaše Hrvatske seljačke stranke (HSS).⁷ Na primjer, Andrija Jurković iz Studenaca na suđenju izjavio je da se odmetnuo jer se bojavao da će ga ubiti vojnici Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) koji su od njega tražili da im pokaže put do Hardomilja. Divizijski vojni sud ga je osudio na 15 godina zatvora s prinudnim radom i gubitak političkih i građanskih prava jer se 10. prosinca 1945. pridružio Milasovoj skupini, koja se sastojala od 9 do 15 članova. Jurković je jedno vrijeme bio u grupi s Ferdom Čerkezom i Markom Soldom.⁸

Uspostavom neovisne hrvatske države i demokratskih sloboda, arhivski su izvori postali dostupniji, no skroman broj sačuvanih dokumenata još uvijek je izazov u istraživanju ove problematike. Naime, hrvatskim arhivima je više puta predavano arhivsko gradivo, koje sadržava vrijedne podatke, no čak i površnim uvidom u spomenute dokumente s lakoćom se može zaključiti da su izrazito fragmentarni te očito izdvajani iz većih cjelina, koje su se nekoć čuvale na drugim mjestima. Ovo drastično otežava rekonstrukciju djelovanja pojedinih križarskih skupina, osobito onih koje su usko surađivale s križarskim skupinama na području Bosne i Hercegovine ili su djelovale s obje strane granice, a o kojima je u hrvatskim arhivima sačuvana vrlo skromna količina izvora.

KRIŽARSKE SKUPINE U POGRANIČNOM PODRUČJU DALMACIJE I ZAPADNE HERCEGOVINE

Kako je prethodno istaknuto na primjerima Mirka Kapulice i Nedjeljka Piplice, križarske su se skupine najdulje održale na graničnom prostoru Dalmacije i Hercegovine. Radelić ističe da je upravo Dalmacija prednjačila u prelazanju bosansko-hercegovačkih križara na hrvatski teritorij.⁹ Poteškoća za komunističke vlasti u identificiranju, lociranju i hvatanju križara bili su: konfiguracija terena, nacionalna struktura, odnosno povezanost Hrvata u Dalmaciji s onima u Hercegovini te lakša prohodnost republičkih granica koja je omogućavala prelazak križara iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i obratno.¹⁰ O značenju konfiguracije i povezanosti dalmatinskog i hercegovačkog

⁶ ZDENKO RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.—1950.*, Alfa — Hrvatski institut za povijest, Zagreb., 2011., str. 212.

⁷ https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf — TOMISLAV JONJIĆ, *Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.—1953.*, str. 7-8 (15. 11. 2022.).

⁸ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 644.

⁹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.—1950.*, str. 460.

¹⁰ *Isto*, str. 460.

prostora u odnosu prema djelovanju križarskih grupa svjedoči i elaborat Službe državne sigurnosti (SDS) pod naslovom »Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska«. ¹¹ U njemu se navodi da »s obzirom da područje današnjeg makarskog kotara najvećim svojim dijelom graniči s Bosnom i Hercegovinom, to u eri banditizma banditima nije predstavljalo poteškoću povremeno boraviti i djelovati u Dalmaciji ili na terenu BiH-e«. ¹² Štoviše, »često puta akcije organa UDBA-e na hvatanju i uništenju bande, bilo to grupa ili pojedinaca, bile su dosta otežane, baš zbog toga što su ti banditi često prelazili s jednog terena na drugi i nalazili se uvijek ondje gdje im je bilo sigurnije«. ¹³ Osim toga, u ovakvim je okolnostima broj pripadnika različitih križarskih skupina često varirao, pa brojke dostupne u izvješćima Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA-e), odnosno UDBA-e treba uzeti s oprezom.

Ovo je bilo osobito zamjetno u splitskom zaleđu upravo na primjerima Mirka Kapulice, koji je razvio mrežu suradnika u selima podno Kamešnice te imotskih križara. Naime, bilo je čestih prijelaza s hercegovačkog na dalmatinski teren i obratno upravo na prostoru Imotske krajine, u kojoj su zajednički djelovali imotski i hercegovački križari, posebno oni iz okolice Tomislavgrada i Posušja, ¹⁴ koji su u trenutcima kada su na tom području bili ugroženi prelazili na Vran planinu i pridruživali se Kapuličinoj križarskoj skupini. ¹⁵ Osim toga, pojedine su križarske skupine djelovale na širem području od Metkovića do Širokog Brijega zbog čega im je bilo teško ući u trag. Među križarima bilo je ljudi s obje strane republičkih granica, a svojim su djelovanjem, prema navodima Službe državne sigurnosti, uspjeli zastrašiti »aktiviste« u Hercegovini i na metkovskom području. Iako im je OZNA BiH,

¹¹ HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV (dalje: HDA), *Služba državne sigurnosti (SDS) RSUP SRH* (dalje: *SDS RSUP SRH*), 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska; BLANKA MATKOVIĆ, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944.—1957.)*, *Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara »Dr. Rudolf Horvat«, Zagreb, 2017., str. 912-932; BLANKA MATKOVIĆ — STJEPAN ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.—1965.)*, *Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara »Dr. Rudolf Horvat«, Zagreb, 2018., str. 1182-1202.

¹² HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932. B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

¹³ HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

¹⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.—1950.*, str. 462.

¹⁵ *Isto*, str. 460.

uz potporu KNOJ-a »stalno bila za petama«, križari koji su odlično poznavali teren, često su se premještali s jednoga područja na drugo, što je otežavalo potragu.¹⁶ Stoga je Opuномоćство OZNA-e u Metkoviću bilo prisiljeno provesti »niz kombinacija« s ciljem likvidacije križarskih skupina, iako su pojedinci uspjeli izbjeći zasede i pobjeći. Tako je na području čitava metkovskoga kotara ukupno uhićeno ili likvidirano 66 križara i njihovih pomagača.¹⁷ Osim toga, iz elaborata Narodne milicije doznaje se da su pripadnici Narodne milicije iz Metkovića u suradnji s UDBA-om sudjelovali u »čišćenju ostataka bande« izvan svog uobičajenog područja djelovanja pa su tako, na primjer, u proljeće 1945. u Hrasnu u Hercegovini otkrili i likvidirali jednu križarsku skupinu od 30 pripadnika, koja se skrivala u jamama.¹⁸ »Čišćenje« se provodilo uz potporu postrojbi KNOJ-a, koje su nakon obavljenih zadaća u kotarevima Makarska, Vrgorac i Metković svoje djelovanje uglavnom usmjerile na imotsko područje. U izvješću piše: »Uspjeh je bio dobar«, no »kako je naš sektor velik, a bataljon nije popunjen, to nije u stanju da udovolji svim potrebama i uspješno radi na likvidiranju bandita«.¹⁹ Posljednja neretvanska skupina križara i »jataka« likvidirana je u rujnu 1946. kada je uhićen njezin vođa Ivan Milas iz Čapljine, a ostali križari i pomagači ubijeni su ili osuđeni. Pojedine okolnosti Milasova djelovanja na metkovskom području ostaju neobjašnjene, a njegova je sudbina upitna zbog čega su daljnja istraživanja ovih događaja svakako dobro došla. U ovom radu naglasak je na djelovanju Milasove skupine na hercegovačkom prostoru, napose oko Čapljine i Čitluka, iako je za razumijevanje ove situacije važno nešto više reći i o povezanosti te skupine s prostorima uz donji tok Neretve.

¹⁶ HDA, SDS RSUP SRH, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

¹⁷ HDA, SDS RSUP SRH, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

¹⁸ DRŽAVNI ARHIV U SPLITU (dalje: DAS), SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 134-140.

¹⁹ HDA, OZN-a za Hrvatsku, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opuномоćства OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 905-914; B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 555-564; MATE RUPIC — VLADIMIR GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.—1946. Dokumenti, Dalmacija*, Hrvatski institut za povijest — Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod — Zagreb, 2011., str. 252-260.

PRIPREME ZA GERILSKO RATOVANJE I ORGANIZIRANJE MILASOVE KRIŽARSKE SKUPINE

Sudeći prema sačuvanim dokumentima jugoslavenske provenijencije, Ivan Milas bio je dio šire gerilske mreže čija je organizacija započela još tijekom Drugoga svjetskog rata. U elaboratu republičke Službe državne sigurnosti navedeno je da su krajem 1944. godine Nijemci i ustaše tijekom povlačenja iz neretvanske doline i južnoga dijela Hercegovine prema Sarajevu »za sobom ostavljali više grupica ustaških zlikovaca, koji su se isticali u uništavanju srpskog življa 1941. i 1942. godine.«²⁰ Zapravo, riječ je o pripremama za gerilsko ratovanje, koje su započete još u svibnju 1943. kao reakcija na širenje područja pod partizanskom kontrolom, a bile su povezane s njemačkim planovima da se gerilskom ratovanju suprotstave ista sredstva i taktika. Stoga su Nijemci osnovali posebnu formaciju za organiziranje diverzija *Jagdverband*, koja je obuhvaćala veći broj *Jagdkommandi*. Četiri desetine specijalno obrazovanih ljudi bile su locirane u istočnoj Slavoniji, kod Gornjega Vakufa, kod Sarajeva i Gospića, a imale su zadatak u suradnji s Ustaškom vojnicom voditi gerilski rat i organizirati diverzije u partizanskoj pozadini. Tehničke poslove, odnosno planove, materijal te tehničko osoblje i obuku osiguravali su njemački vojni stručnjaci, a Ustaška obrana davala je ljudstvo. Vlasti NDH podijelile su državni teritorij na devet diverzantskih sektora, među kojima je upravo onaj deveti pod zapovjedništvom Stanka Vasilja obuhvaćao područje Ljubuškog, Metkovića i Imotskog.²¹ Prema navodima iz elaborata o radu stranih obavještajnih službi datiranu 1. prosinca 1955., njemački obavještajni centri nalazili su se u Ljubuškom, Mostaru i Sarajevu, a manji obavještajni punktovi NETZ-II²² djelovali su u Imotskom i Metkoviću.²³ Iako Radelić ističe da ostaje otvoreno pitanje koliko je rad na organizaciji gerilskog načina ratovanja utjecao na kasniju aktivnost križarskih skupina,²⁴ osnivanje takvih skupina na neretvanskom prostoru otkriva povezanost s diverzantima uvježbanim u Ilidži kod Sarajeva. Među imenima polaznika spomenute obuke koji su navodno dali poticaj organiziranju križarskih skupina na spomenutu području jest i ime Ivana Milasa iz Čapljine, »organizator kamiša-

²⁰ HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

²¹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.—1950.*, str. 206-209.

²² Mreža.

²³ DAS, *SUP za Dalmaciju*, br. 126, Elaborat o radu inozemnih službi. B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1108-1169.

²⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.—1950.*, str. 207.

ra na sektoru Metkovića 1946. g. Likvidiran u rujnu 1946. g.²⁵ No, Milas na neretvanski prostor dolazi znatno poslije nakon osnivanja prvih lokalnih križarskih skupina na širem prostoru Metkovića, odnosno u ljeto 1946. godine. Tamo je prešao s hercegovačkoga terena i kada su ostale križarske skupine uz donji tok Neretve mahom već bile likvidirane. U ovome radu središte zanimanja stavljeno je na njegovo djelovanje na hercegovačkom prostoru u razdoblju od srpnja 1945. do srpnja 1946.

Ivan Milas, pok. Vice i majke Kate Lovrić, rođen je 16. listopada 1912. u Čapljini. Po zanimanju je bio vozač, a u Mostaru je završio dva razreda gimnazije. U braku s Aleksandrom Mijat imao je dvoje djece. Majka mu je bila osuđena na godinu dana zatvora zbog suradnje s »odmetnicima«. Milas je imao tri brata, Edu, Mladena i Krešimira, te sestru Amaliju udanu za Antu Bilića iz okolice Livna. Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Nišu, a nakon toga odlazi u Čaplinu, gdje je živio do 1944. godine, kada se zaposlio kod Gestapa u Mostaru kao vozač. U Mostaru je ostao do povlačenja Nijemaca, a zatim je otišao u Sarajevo, iz Sarajeva u Zagreb te prema Austriji. Iz Austrije se ipak preko Maribora vratio u Split, gdje je uhićen. Tijekom prebacivanja na brod u Splitu pobjegao je iz kolone i pješice je preko Žrnovnice, Blata na Cetini, Kamenmosta stigao do Širokog Brijega.²⁶ U Gornjem Gradcu rečeno mu je da se obrati Iliji Sekariću, koji je upućivao ljude križarima koji su utočište našli na planini Vran.²⁷ Ondje se Milas 1. srpnja 1945. pridružio skupini križara pod zapovjedništvom Stjepana Sičaje Gegana iz Rame. Navodno je to bila skupina s oko 220 ljudi, a nazivala se Druga bojna Hrvatske divizije »Kralj Tomislav«.²⁸ Nejasno je koliko je dugo Milas ostao u Sičajinoj skupini, oko tri mjeseca²⁹ ili oko mjesec dana, kako je ustvrdio u drugoj izjavi.³⁰ U svakom slučaju, u tome razdoblju Sičajina je skupina izvršila akciju na Jablanicu,³¹ no zbog operacija jugoslavenskih postrojbi skupina se po Sičajinoj naredbi raspršila da bi izbjegla zarobljavanje.³² Milas se za-

²⁵ DAS, SUP za Dalmaciju, br. 126, Elaborat o radu inozemnih službi. B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1108-1169.

²⁶ DAS, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

²⁷ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

²⁸ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

²⁹ DAS, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

³⁰ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

³¹ DAS, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

³² HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

jedno s Ambrozom Marićem prebacio u smjeru Brotnja i oko 4. kolovoza 1945. stigao na područja Tepčića, gdje je poznao Nikolu Ćorića zvanog Bekrija. Ondje se zadržao osam dana tijekom kojih ga je Ćorić upoznao s dvojicom mladića koji su se skrivali i zamolio Milasa da ih povede sa sobom natrag na Vran.³³ Misleći da se vojska povukla, Milas se s Marićem i dvojicom spomenutih mladića uputio natrag na Vran, no putem su doznali da se vojska još ondje zadržava zbog čega su se uputili na planinu Čvršnicu »jer smo čuli da se tamo nalaze naši.«³⁴ Time se Milas potpuno odvojio od Sičajine skupine.

Došavši na Čvršnicu ondje je zatekao križare Niku Vladića i Mirka Kapulicu sa skupinom od 60-ak pripadnika. Njima se pridružio i zastavnik Beljo sa svojom satnijom, koja je također brojila između 50 i 60 ljudi. Pojedinci su predložili da se na Vranu formira jedna jaka križarska skupina.³⁵ No, taj prijedlog nije prihvatio Kapulica, koji je održao govor i predložio da se križari razbiju u manje skupine da bi lakše izbjegavali zasjede te da svaka skupina preuzme kontrolu određenog područja.³⁶ Kako su se križari s tim prijedlogom složili, Milas je trebao biti u križarskoj skupini Nike Vladića od 50-ak pripadnika, čiji je zadatak bio kretati se na terenu Ladina—Bogodol—Goranci—Planinica i Drežnica. Skupina je imala svoj manevarski prostor i sjedište, a preko kurira je trebala održavati vezu s ostalim grupama.³⁷ Dolaskom iznad Ladine u Čabulji Vladić je predložio povezivanje s četnicima u istočnoj Hercegovini, što su pojedini križari odbili te su se na čelu s Milasom odlučili uputiti na teren Brotnja. Tako je nastala Milasova križarska skupina od desetak pripadnika, koja će rasti i iz koje će, prema Milasovoj izjavi, pojedinci biti isključivani zbog neposlušnosti, a bilo je i slučajeva likvidacije zbog pljačke.³⁸ Tako je 8. ožujka 1946. u Vasiljevim ogradama likvidiran Mladen Vego iz Čapljinje. »Tu smo ga zakopali ali sporazumili smo da o njegovoj smrti ništa ne pričamo jer bi to nezgodno odjeknulo megju stanovništvom, već u slučaju ako se pronadje njegov leš da kažemo da je poginuo u sukobu sa partizanima na tom mjestu«, navodi Milas u svojoj izjavi objasnivši kako je

³³ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

³⁴ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

³⁵ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

³⁶ DAS, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

³⁷ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

³⁸ DAS, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

čuo da »su i po drugim grupama iste likvidacije«, odnosno »da je strogost i da je Mandić strog i da govori da će streljati, ako tko pogriješi«. ³⁹ Osnivanjem Prvoga hercegovačkoga križarskog zdruza »Kralj Tomislav« u lipnju 1946., zapovjednik zdruza Božo Mandić doista je uveo niz vojničkih pravila, uključujući sustav kažnjavanja i sustav nadzorne službe. ⁴⁰

DJELOVANJE MILASOVE SKUPINE NA PROSTORU BROTNJA

Nakon osnivanja Milasova skupina uspjela se naoružati s tri ili četiri puške i oko 200 komada streljiva. Milas je preko Tade Prskala iz Paoče dobio poziv Ćurde Juričića da mu se pridruži na sastanku. Tom prilikom ga je Ćurdo pitao je li ovlašten osnivati grupu te »imam li u tom pravcu kakvih direktiva«. ⁴¹ Milas mu je odgovorio da nema, jer je grupa osnovana samoinicijativno. Ćurdo mu je stoga rekao da će u pratnji Tade Prskala otići na Vran i ondje razgovarati s križarskim vođama te da će naknadno osobno ili preko Prskala dostaviti naredbe Milasu. ⁴² Nakon sastanka Milas se vratio na područje Tepčića, Blizanaca i Paoče te je od već spomenutog Nikole Ćorića doznao da se oko Međugorja krije jedna križarska skupina na čelu s Grgom Vasiljem zvanim Kekušić. Tijekom toga razdoblja Milasovoj su se skupini pridružili novi križari, pa se brojčano postupno povećavala. U međuvremenu se polovicom listopada s Vrana vratio Ćurdo Juričić, koji se u Međugorju sastao s Grgom Vasiljem Kekušićem. Stoga je Milas otišao u Međugorje, gdje je od Ćurde doznao da su križarske skupine na Vranu razbijene i da su se povukle na druga područja. ⁴³ U međuvremenu je križarima zadan još jedan udarac, kada je Zapovjedništvo križarskoga korpusa »Kralj Tomislav«, koji je djelovao na prostoru između Tomislavgrada, Posušja i Širokog Brijega, proglasilo 5. listopada 1945. mobilizaciju koja nije zabilježila veći odaziv. ⁴⁴

Ipak, spomenute nedaće nisu obeshrebile križare, pa je tako Milas s Ćurdom dogovorio osnutak još jedne križarske skupine pod vodstvom Marka Stojića, ustaškoga poručnika. Odlučeno je da će se Ćurdo pridružiti Ke-

³⁹ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁴⁰ HRVOJE MANDIĆ, »Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945.—1948. godine«, u: *Hum*, 15, Mostar, 2020., str. 114.

⁴¹ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁴² HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁴³ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁴⁴ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 639.

kušićevoj skupini i preuzeti zapovijedanje nad sve tri skupine, dakle Stojićevom, Kekušićevom i Milasovom. Kontakti su održavani preko »jataka«, a skupine s ukupno oko 35 članova kretale su se na sektoru: Međugorje, Zvirovići, Bijakovići, Studenci, Miletina, Čitluk, Vionica, Krehin Gradac, Blizanci, Gradnići, Dobro Selo, Tepčići, Krućevići, pa do Sretnica. Dogovoreno je da će se ove skupine iz sigurnosnih razloga prebacivati na teren ostalih križarskih skupina bude li primijećeno kretanje vojske. Razgovaralo se također o redu i disciplini među ljudstvom, a posebno je istaknuto da se vodi računa o novopridošlim članovima, jer bi među njima moglo biti špijuna.⁴⁵ Istovremeno se na sektoru Ladina—Bogodol—Goranci—Bile i Planinica te Drežnica i Raška Gora kretala petnaestočlana skupina Nike Vladića, a na području Širokog Brijega djelovala je skupina pod zapovjedništvom Bože Mandića, koji se odbio predati kod Bleiburga i vratio se u Hercegovinu s »određenim političkim ciljevima i ambicijama«.⁴⁶ Osim toga, na području Hrasna, Kruševa i Prenja (stolački kraj) do Bregave osnovana je skupina Vicka Boškovića Krikića zvanog Velež s oko deset članova. Ta je skupina održavala kontakte s križarskom skupinom zvanom Bjelave, koja se kretala između Slanog, Zavale i Ravna, kao i s križarima iz Hutova i Konavala.

Sljedeći sastanak Milasa s Ćurdom i Stojićem održan je u prvoj polovici studenoga 1945. godine. S Milasom su se našli u kući »jataka« Ivana Ivankovića u Bijakovićima, a uz Milasa, Ćurdu i Stojića, sastanku su nazočili Niko Grepo i Grgo Vasilj Kekušić. Svrha ovoga susreta bio je dogovor o agitiranju među narodom da ne izlazi na skore izbore. Grepo je predložio da se križari razvrstaju po ogradama i putevima te da ondje narodu koji se uputi glasovati savjetuju neka glasačku kuglicu ubace u »kutiju bez liste«. No, Ćurdo se suprotstavio ovom prijedlogu jer je predviđao da će vojska osiguravati prilaze biralištima pa bi s lakoćom mogla primijetiti križare. Zbog toga je odbijen Grepin prijedlog. Osim toga, bilo je govora i o povećanju naoružanja. Grepo je predložio da oružje nabavljaju napadima na vojsku ili druge naoružane osobe, no Ćurdo se opet suprotstavio predloživši da se oružje nabavlja legalno, odnosno da se traži po selima i na dobrovoljnoj bazi, a ako se netko ne odazove, trebalo ga je prisiliti na suradnju. Prihvaćen je Ćurdin prijedlog, a nakon sastanka sve su se skupine povukle na Crnicu kod Bijakovića, gdje su ostale dva ili tri dana.⁴⁷ Na dan izbora križari su poručivali na-

⁴⁵ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁴⁶ I. Lučić, *nav. dj.*, str. 650.

⁴⁷ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

rodu da će zemljom zavladatai kralj Petar i Vladko Maček, a Milasova skupina se u tim trenucima zadržavala na prostoru Krućevića, Tepčića, Bijakovića, Šurmanaca, Dobrog Sela i Blizanaca.

Pred Božić 1945. Milasova se skupina na poziv Nike Vladića spojila s njegovom skupinom u Dobrom Selu, a zajedno su imale 30-ak pripadnika. Na sam Božić Vladić je predložio da pripreme zasjedu i na cesti zaustave bilo koje vozilo čije bi gume mogli iskoristiti za izradu opanaka. U vozilu koje su napali nalazili su se pripadnici OZNA-e, a tom je prilikom ubijen Dejan Čapin, bivši četnik koji je pristupio partizanima, u kojima je postao oficir OZNA-e, a zatim i zapovjednik zatvora Čelovina u Mostaru. Za odmazdu je strijeljano sedam »izrazitih jataka«, stanovnika Kruševa, i to: Jozo Kordić, Ivan Kordić, Mate Marić, Andrija Čule, Andrija Smoljan, Nikola Vučić i Ruža Rozić, sestra križara Grge Vasilja.⁴⁸ Kako su očekivali da budu napadnuti, križari su se povukli preko Neretve u smjeru Hutova i Hrasna, gdje su se sastali s križarima iz Hutova pod vodstvom Marijana Papca. »Tada sam imao priliku da kod njih vidim pismo od grupe odmetnika iz Konavala, koje je bilo upućeno preko grupe 'Bjelave' grupi 'Žaba' tj. grupi Papca«, navodi Milas i ističe da je u pismu bilo riječi o »dvije strojnice koje su odmetnici iz Konavala trebali uputiti Vicku Krakiću«.⁴⁹

Pretpostavke o novim akcijama protiv križara su se obistinile. Na temelju pojedinih dokumenata može se zaključiti da su početkom te godine komunističke vlasti počele dopunjavati popise različitih »narodnih neprijatelja«. Tako je hercegovački okružni NO 1. siječnja 1946. obavijestio »sreski« NO Ljubuški da »dosadašnji popisi nijesu tačni, jer mnoga lica nijesu uvedena, jer se za mnoga lica saznalo tek kasnije a neki su opet poubijeni dok su se drugi nanovo odmetnuli«. Stoga je naređeno da se pristupi izradi novih popisa u kojima će posebno biti navedena »nestala lica za čiju se sudbinu ne zna«, zatim »lica koja su pobjegla u inostranstvo« te »lica koja se nalaze u škripari-ma«, s time da popisi budu dostavljeni do 23. siječnja iste godine.⁵⁰ U međuvremenu je na križare u Hrasnu početkom 1946. organizirana vojna akcija tijekom koje su neki ubijeni, a neki su se uspjeli izvući. Milasova se skupina uputila na prostor iznad Metkovića i ondje je predanila. Odande su otišli prema Dračevu, gdje su se sklonili u jednu staju, no primijetio ih je jedan vojnik, koji je na njih otvorio vatru i ranio je jednoga križara u nogu. Milas se s jed-

⁴⁸ I. Lučić, *nav. dj.*, str. 662-663.

⁴⁹ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵⁰ ANTE ČUVALO, *Komunistički totalitarizam na djelu, Hercegovačka hrvatska sela u poraču (1945.—1952.)*, CroLibertas Publishers, Chicago, 2018., 450.

nim križarom uspio povući u Počitelj, a zatim su preko Šurmanaca stigli u Krućeviče i zatim se na deset dana sklonili u Blizance kod Anđelka Kordića, koji ih je hranio.⁵¹ U sljedećim tjednima kretali su se na području Vionice i Stubice, kamo su stigli početkom veljače 1946. i zadržali se deset dana. Ondje je Milas doznao da se u Crnićima između Vida i Gabele krije Nedjeljko Šušak s kojim je 1945. bio na Vranu te je odlučio s njime uspostaviti u vezu.⁵² U Šuškovu društvu zatekao je Tomu Bebeka i neku Zlatu s kojim su se zadržali desetak dana te su se zatim vratili u Brotnjo. U Blizancima je Milasova skupina naišla na nekoliko križara, koji su se skrivali, a među kojima se nalazio i Grgo Vasilj Kekušić.

U sljedećim tjednima ova će se skupina kretati na području Blizanaca, Krehina Graca i Međugorja, a 8. ožujka 1946. će preko Trebižata prijeći u Stubicu te se ondje zadržati osamnaest dana. Tijekom toga razdoblja križari su opljačkali seosku zadrugu u Studencima, a robu su međusobno podijelili. Nakon te akcije skupina se razdvojila pa je jedan njezin dio otišao u smjeru Krućeviča, a Milasova skupina, u kojoj je ostao i Grgo Vasilj Kekušić, uputila se na brdo Crnicu nedaleko od Međugorja te se zatim prebacila na područje Vionice. No, zbog dolaska vojske na taj teren, pri čemu je smrtno stradao jedan križar, na prijedlog Vidaka Prskala, Milasova je skupina krenula u selo Mokro kod Širokog Brijega, iz kojega je Prskalo bio rodnom.⁵³ Upravo je na području Širokog Brijega zabilježena intenzivna križarska aktivnost. Naime, prema analizi Općinskoga komiteta KPJ Široki Brijeg, s dolaskom partizana oko 800 ljudi povuklo se u šume, iako se nakon amnestija 1945. i 1946. veći broj predao, a otprilike 87 osoba ostalo je u šumama raspoređeno u 13 grupa. Narod ih je uglavnom podržavao, a komunistička vlast organizirala je masovna uhićenja i ubojstva. Zbog pomaganja križarima, uhićena je 301 osoba, a je za politička djela osuđeno ukupno 508 širokobriježana.⁵⁴

Tijekom boravka u Mokrom u travnju 1946. Milasova je skupina naišla na širokobriješke križare Mariofila Mandića i Zlatka Čavara pa se na njihov prijedlog uputila u Donji Crnač na sastanak s Božom Mandićem i Benediktom Benkom Penavićem. Ondje su zajedno proveli desetak dana tijekom ko-

⁵¹ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵² HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵³ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵⁴ I. Lučić, *nav. dj.*, str. 650.

jih je Milas imao priliku razgovarati s Božom Mandićem. O tim trenucima Milas svjedoči sljedeće:⁵⁵

Božo mi je kazao da je bio sa grupom »Marko« od koje je čuo da se u Mesihovini izmegju Posušja i Duvna nalazi grupa satnika Storelia iz Čapljine a koja broji oko 200 momaka. Za vrijeme moga boravka k nama je došla jedna ženska koja je bila obučena u seosku nošnju ali po njenome izgledu nije bila seljanka već gradjanka. Za nju mi je Božo kazao da je ona veza Storelia ali da je rodom iz Posušja. Ona mu je tada kazala da je Storeli sa svojom grupom (rekla mu je da ih ima samo oko 80) otišao u pravcu Sinja. Izmegju ostalog rekla je da Storeli ima jake veze sa Imotskim. U toku daljnjeg razgovora koga je ona vodila sa Mandićem rekla je da će znati povratak Storelia i da će Mandića o tome obavjestiti, jer Mandić ima namjeru da se sa njime sastane. Ona je preuzela na sebe da se sporazumi sa Storeliem kada dodje da utanače mjesto sastanka izmegju njega tj. Mandića i Storelia. Ja sam utvrdio da ta ženska nije od Širokog Brijega i po tome što sam primjetio kada je Mandić naredio jednoj seljanki iz Crnča da je otprati do glavnog puta kod gostione nekog Belje a da će ona kasnije samo otići. Kuda je i kako ova ženska dalje otišla ja ne znam.

Čini se da o ovoj vezi Storelijeve križarske skupine s Imotskim zasad nema više podataka. No, prema dokumentaciji KPJ iz Posušja na tom je terenu djelovalo jedanaest križarskih skupina. Pod njihovim je utjecajem osnovana u Posušju 1946. godine križarska organizacija s desetak ljudi, koja je zahvaćala sela Batin i Osoje uza samu granicu s Hrvatskom, a postojala je i veza s organizacijama u Imotskom i Splitu. Poslije je osnovana i druga križarska organizacija, koja je zahvaćala sela: Batin, Osoje, Čitluk, Vinjani, Zagorje i Tribistovo sa 75 članova. Na čelu ovih organizacija bio je Stipe Brekalo zvan Ničević.⁵⁶ Čini se da ni Milas nije imao više informacija o ovim kontaktima, jer ih u svojim izjavama ne spominje te čak ističe da ga Mandić nije o ovome izvijestio. Naime, Milas je dogovorio s Mandićem da ga preko Vidaka Prskala, koji je odlučio ostati u Mandićevoj skupini, naknadno obavijesti o rezultatima sastanka sa Storelijem, ako bi planirali zajedničko djelovanje na hercegovačkom području. Prema Milasovim riječima, u tom trenutku nije bilo govora o osnivanju zdruge. Mandić mu je tek spomenuo da vodi registar osoba iz širokobriješkoga kotara koje posjeduju oružje s namjerom da im se

⁵⁵ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵⁶ I. Lučić, *nav. dj.*, str. 640.

u odgovarajućem trenutku obrati i zatraži njihovu potporu, a u selu Ljubotićima skrio je teško naoružanje. Iako se iz ovakva pristupa može naslutiti težnja prema sveobuhvatnijem djelovanju, ovo će se ipak pokazati kobno. Naime, u jednoj od brojnih kaznenih ekspedicija pripadnici UDBA-e i KNOJ-a pronašli su 15. srpnja 1946. godine arhivu tada osnovanog Prvoga hercegovačkoga križarskog zdruga kojim je zapovijedao upravo Mandić. Ovo je agentima UDBA-e omogućilo uvid u identitet pripadnika širokobriježske protokomunističke gerile, njihova kodna imena, »jatake« po selima, tajno sporazumijevanje i štošta drugo, pa su upravo na temelju tih podataka pripadnici UDBA-e razradili akcije njihova likvidiranja.⁵⁷

U skladu s dogovorom između Milasa i Mandića da se Milasova skupina vrati na sektor Brotnja ne bi li lakše izbjegli sukobe s vojskom, uz napomenu da ako ondje situacija bude nepovoljna, da se Milasova skupina treba vratiti Mandićevoj, Milas se zajedno s Grgom Vasiljem Kekušićem, Markom Soldom i Nedjeljkom Šuškom prebacio na područje sela Blatnice, gdje su se nekoliko dana zadržali u Gagrinih stajama.⁵⁸ Nakon toga nastavili su se kretati na području Vionice, Međugorja i Bijakovića. U međuvremenu je Okružni komitet KPJ Za Hercegovinu poslao 22. travnja 1946. iz Mostara okružnicu kotarskim komitetima, u kojoj zaključuje da je partijsko rukovodstvo »postavilo pitanje uništenja bandi, kao najozbiljniji zadatak u ovom periodu pred sve naše partijske organizacije (...) ali je sve ostalo bez uspjeha do sada, a to svjedoče najbolje rezultati.«⁵⁹ Štoviše, »Okružni komitet je nastojao preko Divizije narodne obrane i OZN-e objediniti te akcije, da se stvori suradnja, a da ove akcije potpomogne u punoj mjeri partijska organizacija na terenu.«⁶⁰ No, »iz svih dosadašnjih izvještaja vojska nije nigdje naišla na podršku partijske organizacije.«⁶¹ Također je istaknuto da narod treba angažirati i odgajati »u duhu uništenja posljednjih ostataka bandi — fašističkih pomagača.«⁶² U sljedećim mjesecima lokalno stanovništvo suočavat će se sa sve većim terorom, a križarima će biti zadani novi udarci.

Sredinom svibnja 1946. Milasova je skupina stigla u Stubicu u nadi da će se ondje moći lakše kretati. U Stubici su se također zadržali nekoliko dana, a ondje su im se pridružili Toma Bebek i već spomenuta Zlata. U sljede-

⁵⁷ H. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 115.

⁵⁸ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁵⁹ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 651.

⁶⁰ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 651.

⁶¹ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 651.

⁶² I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 651.

ćim tjednima ova će se skupina kretati na području Međugorja i Ljubuškog te će se u lipnju prebaciti u Gnjilišta. Čini se da se upravo u tom razdoblju lokalno stanovništvo na tom području susretalo s novim valom represalija. Tako je na sastanku Biroa SK KPJ Ljubuški, održanom 17. lipnja 1946., konstatirano da škripari imaju potporu naroda, ali ne u velikoj mjeri kao prije, što je rezultat »hapšenja jataka« i zastrašivanja. Navedeno je da je dan prije u Ružićima (danas Općina Grude) uhićeno 17 »jataka«. ⁶³ Moguće je da su ove represalije natjerale Milasovu skupinu da ode istočnije. Prešavši rijeku Krupu, naišli su na nekog Obradovića i od njega saznali gdje se skrivaju prebilovački četnici. Na lokalitetu zvanom Bočila križari su zatekli četničku skupinu, u kojoj su bili Jovan Trifković i njegov sin Novica, Slavko Ćirić i njegov brat te neki Nikola, rodom iz Knina. Ondje je Milas doznao da je skupina Vicka Boškovića Krakića u međuvremenu prešla preko Neretve pa je pretpostavio da je ta skupina zapravo otišla prema Širokom Brijegu na sastanak s Božom Mandićem, kojega je Bošković Krakić poznao od ranije. ⁶⁴ Ono što Milas nije znao, upravo su u tom razdoblju, odnosno krajem lipnja 1946., Mandić i Lončar sazvali sastanak svih pripadnika protukomunističke gerile na području zapadne Hercegovine kod Šantića Lokve u Dabilu (selo Crnač), gdje su 27. lipnja osnovali Prvi hercegovački ustaški križarski zdrug — I. hrvatsku diviziju »Kralj Tomislav«. Na sastanku nije bila skupina Nike Vladića, a novoosnovani zdrug uglavnom se sastojao od križara iz Širokog Brijega. ⁶⁵ U svakom slučaju, čini se da se krajem srpnja 1946. skupina Vicka Boškovića Krakića opet prebacila preko Neretve i otišla u smjeru Brotnja. ⁶⁶ Nakon što je predanila u ogradama kod Gabele, skupina je, smatra Milas, otišla u smjeru Širokog Brijega, gdje se ponovno sastala s Mandićem, a otuda se vratila 31. kolovoza. ⁶⁷

PREBACIVANJE MILASOVE SKUPINE NA METKOVSKO PODRUČJE I MILASOVO ZAROBLJAVANJE

Milasovi križari su se s četničkom skupinom zadržali desetak dana i zatim su oko 18. srpnja 1946. prešli u Blato između Vida i Gabele, gdje će se zadržati

⁶³ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 648.

⁶⁴ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁶⁵ H. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 112.

⁶⁶ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁶⁷ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

ti sve do početka rujna kada je Milas uhvaćen. U međuvremenu je Milasova skupina sredinom kolovoza 1946. primila pismo Grge Vasilja Kekušića s upozorenjem da se u Brotnju nalazi puno vojske te da će im on javiti kada situacija bude sigurnija da se onamo vrate.⁶⁸ Istovremeno su se Milasovoj skupini pridružili Slavko Ćorković zvani Slavonac, rodnom iz Crvenka; Marko Glavinić, sin Jurin iz Dretelja; Makedonac Risko Marovski, oficir poručnik koji je dezertirao iz VOK-a iz Mostara; te Osman Gubeljić iz Ljubinja, koji je navodno pobjegao iz zatvora u Mostaru zajedno s Ivanom Bebekom rodnom iz Gabele, a koji se pridružio četničkoj grupi Jovana Trifkovića. Budući da do toga trenutka nije doznao nikakve novosti od Bože Mandića, Milas se kod novopridošlih križara zanimao za situaciju na hercegovačkom prostoru. Oni su ga obavijestili da je Grgo Vasilj Kekušić otišao u Italiju te da je u Hercegovini formiran zdrug pod zapovjedništvom Bože Mandića. Zdrug se navodno dijelio na tri bojne: bojnu Marka Lončara, bojnu Benka Penavića i bojnu Nike Vladića. Glavinić je Milasu rekao da ga Mandić ima namjeru pozvati i dati zadaću da formira dodatnu bojnu unutar istoga zdruha.⁶⁹ Informacije koje je primio Milas bile su djelomično neprecizne, jer zdrug je zapravo osnovao i četvrtu bojnu pod zapovjedništvom Stipice Brekala.⁷⁰

No, dodatna bojna Mandićeva zdruha ipak nije formirana. Naime, Milasova je skupina likvidirana već krajem ljeta iste godine akcijom u kojoj su sudjelovale i vojne postrojbe,⁷¹ a kojom su rukovodili oficiri UDBA-e Slavko Andrijašević, Ivan Ivanković⁷² i Petar Bebić.⁷³ Preko nekoga Dropulića UDBA je razotkrila mrežu Milasovih pomagača, a na akciju su se odlučili kada su obaviješteni da Milasova skupina namjerava potražiti sigurno utočište u Hercegovini.⁷⁴ Riječ je bila o prebacivanju u okolicu Neuma radi odlaska

⁶⁸ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁶⁹ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁷⁰ H. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 113.

⁷¹ DAS, *SUP za Dalmaciju*, kut. 164, Podaci o Milasovoj bandi. B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1063-1068.

⁷² Ivan Ivanković je isključen iz Komunističke partije 1949. godine kada je kao pristaša rezolucije Informbiroa osuđen na dvije godine zatvora. Po izlasku iz zatvora 1951. godine navodno je djelovao na prokineskoj liniji. DAS, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Ivankovića.

⁷³ HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

⁷⁴ DAS, *SUP za Dalmaciju*, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

u Italiju.⁷⁵ O detaljima akcije ostala je bilješka u izvaji neidentificiranog dužnosnika UDBA-e:⁷⁶

Na brzinu smo zatražili i dobili pomoć od jedno 150 vojnika koji su djelom došli iz Splita, a djelom iz Mostara. Uredili smo da su ovi vojnici došli noćno da ne budu primijećeni. Dio vojske na čelu sa Talentom i Bobancem, koji su bili došli iz Splita brodom do Ploča bila je prevežene posebnom kompozicijom i iskrcala se na pruži poviše Mlina u Metkoviću i odatle se razvijala teren prema Vidu, Prudu do sela Crnića. Vojnici koji su došli vozom iz Mostara blokirali su teren od Crnića, Gabele prema Metkoviću i sastavili sa nama. Svakoj desetini vojnika bio je dodan po jedan domaći čovjek kao poznavao terena. Ova blokada izvršena je nešto oko 12 sati te noći. Ujutro rano, mi smo ubacili u taj обруč u potragu za ovom bandom sve naše demobilisane borce iz Neretve, a za koje smo znali da bar površno poznaju ovaj teren. Ovo se moralo učiniti, jer je jedan veliki dio toga terena bio neprohodan zbog gusto ševara, a drugi zbog podzemnih jezera koja su obrasla muljem i travom a u stvari su opasna. Računalo se da bi se u ovim jezerima mogli podaviti, tj propasti kroz zemlju vojnici koji ne znaju ove položaje.

Desetina na čelu sa Petrom Bebićem prva se probila do Milasova sje-dišta. Kristova brigada se rasprla u raznim pravcima, prije nego ih je Bebić i primjetio. Zaključilo se to po tome što je ostalo i oružje, municija, pečenka od teleta, kao i kotao u kome se kuvalo meso.

Obruč se nije mogao stezati zbog podvodnog terena, ali se kroz obruč u blato probijalo sve više omladinaca, demobilisanih boraca i aktivista. I tako do 4 poslije podne toga dana Milas sa cjelom Kristovom brigadom i križarskom bojnom bio je u našim rukama.

Milas se navodno pokušao spasiti tako što je čitavim tijelom zaronio u vodu i blato, no ipak je bio otkriven.⁷⁷ Ovim je zadan posljednji udarac neretvanskim križarima. Milas je osuđen na smrt i navodno strijeljan u Mostaru.⁷⁸ Samo dva tjedna nakon njegova uhićenja, UDBA je zahvaljujući izdaji imotskoga križara Petra Mirkuta na brdu Mosoru iznad Širokog Brijega po-

⁷⁵ HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁷⁶ DAS, *SUP za Dalmaciju*, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine. Riječ je o prijepisu originala koji je djelomično nejasan.

⁷⁷ HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17., Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932; B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1182-1202.

⁷⁸ DAS, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivica Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

bila desetoricu širokobrijeških križara, među kojima su bili već spomenuti Mariofil Mandić, Zlatko Čavar i Vidak Prskalo.⁷⁹

Nakon Milasova zarobljavanja stradali su i njegovi brojni »jataci«. Tako su Dragica Grepo i Iva Vidić iz Dretelja, Općina Čapljina, osuđene na šest godina zatvora s prisilnim radom jer su pomagale Milasovu skupinu hranom, a Iva Vidić je križaru Vladi Matiću dala džemper.⁸⁰ Milasovim suradnicima s metkovskoga područja Iliji Volareviću, Mili Jeramazu, Petru Krstičeviću, Pavlu Jerkoviću, Lovri Jerkoviću, Jakovu Jelčiću, Ivanu Jakiću, Hrvoju Perišu i drugima krajem listopada 1946. suđeno je pred Okružnim narodnim sudom u Splitu, koji je zasjedao u Metkoviću.⁸¹ Detalji s toga suđenja otkrivaju na koji su način tadašnja tijela vlasti manipulirala izjavama zarobljenih križara s ciljem što strože osude njihovih pomagača. Tako je nakon preslušavanja optuženih i svjedoka pročitana zapisnik sa saslušanja Ivana Milasa. U tekstu koji je objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* od 29. listopada 1946. navedeno je da Milas »za optuženog Matu Batinovića kaže da mu je pisao pismo, u svrhu pomoći«. ⁸² No, u tekstu objavljenom 27. listopada na popisu optuženika ne nalazi se nitko s prezimenom Batinović, pa je vjerojatno riječ o osobi koja se u ranijem tekstu spominje kao Mate Pazinović. Važno je istaknuti da ni u jednom pronađenom zapisniku sa saslušanja Ivana Milasa nema spomena o bilo kakvu Pazinoviću ili Batinoviću. Osim toga, u istom novinskom tekstu od 29. listopada 1946. piše da »u zapisniku Milas nadalje priznaje da je suradnja između četnika i križara bila potpuna i najkorektnija, da su se najuže međusobno pomagali, a u rukovodstvu križarske ustaške bande sa zapovjednikom Ivanom Milasom nalazila se je neka Zlata, pravoslavkinja«. ⁸³ Niti ovo ne odgovara istini. Naime, u zapisnicima sa saslušanja Milas je opširno govorio o kraćem boravku kod prebilovačkih četnika sredinom srpnja 1946., no ni u jednom trenutku nije spominjao konkretnu suradnju i pomaganje.⁸⁴ Milas je

⁷⁹ H. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 129.

⁸⁰ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 659.

⁸¹ »U Metkoviću je počelo suđenje članovima i pomagačima križarske bande koljača Ivana Milasa«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. 10. 1946., str. 4. »Križari koji su se borili za 'spas crkve' bili su aktivni ustaše i zločinci«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. 10. 1946., str. 2.

⁸² »Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. 10. 1946., str. 4.

⁸³ »Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. 10. 1946., str. 4.

⁸⁴ DAS, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946. HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

doduše govorio o Zlati Matić,⁸⁵ no ta se osoba nije nalazila u »rukovodstvu« njegove skupine, nego je bila riječ o ženi na koju je naišao tijekom sastanka s Tomom Bebekom s kojim se kraće vrijeme skrivao i kretao, kako je prethodno navedeno. Suđenje je završeno 28. listopada 1946. Unatoč zahtjevu branitelja koji je »za optuženog Iliju Volarevića tražio blažu kaznu, s obzirom što je optuženi zaostao čovjek i što uslijed svoje fizičke i umne zamačenosti nije vidio gigantske uspjehe naših naroda na polju obnove i izgradnje naše zemlje«,⁸⁶ upravo je Volarević osuđen na kaznu smrti strijeljanjem, koja je izvršena 1. ožujka 1947. Ostali optuženici osuđeni su na zatvorske kazne. Spomenutim sudskim procesom u Metkoviću su raskrinkani »ostatci buržoazije« u gradu. Nakon tog razdoblja »buržoazija« je, prema navodima Narodne milicije, bila povučena i ustezala se od neprijateljskih ispada, iako je još uvijek postojala »jedna grupa ustaških pristalica koji ponekad i otvoreno istupe s parolama i izgredima«. ⁸⁷ Što se područja Čapljine tiče, ondje su posljednji križari likvidirani 1948. godine.⁸⁸

ZAKLJUČAK

Razdoblje djelovanja križarske skupine Ivana Milasa može se podijeliti u dvije faze. U prvoj fazi, nakon osnivanja ove skupine u listopadu 1945., križari su se kretali na hercegovačkom terenu i uglavnom se zadržavali na prostoru Brotnja uz povremene odlaske prema Širokom Brijegu i Hrasnu. Ova faza završava prebacivanjem prebilovačkim četnicima početkom ljeta 1946. godine nakon čega je Milasova skupina utočište našla na metkovskom terenu, gdje je uništena krajem ljeta. Od početnih desetak pripadnika skupina je povremeno brojčano rasla do dvadesetak članova, no osim nekoliko akcija u Hercegovini i u okolici Metkovića, djelovanje skupine mahom se svelo na pokušaj preživljavanja. Osnovna poteškoća u istraživanju povijesti Milasove križarske skupine zasigurno je i vrlo mali broj dostupnih dokumenata, koji se svode na nekoliko Milasovih zapisnika sa saslušanja u razdoblju od 5. do 11. rujna 1946. godine. Štoviše, pojedini su dijelovi zapisnika konfuzni, što dodatno otežava rekonstrukciju osnovne kronologije. Ipak, moguće je ustvrditi osnovne smjerove kretanja Milasovih križara te ključne kontakte koje je

⁸⁵ Ili »Bilić«. HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.—1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

⁸⁶ »Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. 10. 1946., str. 4.

⁸⁷ DAS, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Metković (bez datuma). B. MATKOVIĆ — S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 709-718.

⁸⁸ I. LUČIĆ, *nav. dj.*, str. 652.

ta skupina uspostavila. Posebno su vrijedni detalji o razgovoru Ivana Milasa i širokobriješkoga križara Bože Mandića o vezama s Posušjem i Imotskim kao i podatci o hutovskim križarima i njihovim kontaktima s križarima u Konavlima. Dijelovi Milasove priče ostaju obavijeni velom tajne kao poziv na buduća istraživanja kojima bi se u slučaju dostupnosti dodatnih izvora mogla dopuniti rekonstrukcija djelovanja Milasove skupine.

Blanka Matković

Post-war Communist Repression and Crusaders in Herzegovina: Activities of Ivan Milas's Group in the Čapljina and Čitluk Area

In the first months after the establishment of communist rule, already some forms of organized anti-communist resistance movements started appearing. At the same time, repression measures placed upon the local population started increasing, since the locals largely supported the anti-communist guerrilla with food, materials and information in certain areas in Herzegovina. A particularly active area was that between Dalmatia and West Herzegovina, where Crusader groups survived the longest, and where — thanks to the terrain and homogeneous population — these groups could very often move from one area to the other. These facts made any actions by the Yugoslav government, Department of State Security (UDBA) and Corps of People's Defense of Yugoslavia (KNOJ) much more difficult. Certain Crusader groups were active in the broader Metković area in Croatia, all the way to Mostar in Herzegovina, which is why the National Militia in Metković was forced to maintain a presence on both sides of the border. The last Crusader and »jataks« group in the Neretva area was neutralized in September of 1946, when its leader Ivan Milas from Čapljina was captured, and the remaining Crusaders and »jataks« were killed or convicted. While certain circumstances of Milas's operations in the Metković area remain shrouded in mystery, this paper focuses on his activities in Herzegovina between July 1945 and July 1946. During that time, Milas made a number of contacts with Crusaders from Široki Brijeg, as well as Chetniks from Prebilovci, and he later founded his own Crusader group which was mostly active in the region between Čapljina and Čitluk.

Key words: *anti-communist resistance, Herzegovina, Crusaders, »škripari«, Ivan Milas*